

Zbigniew Jarosiński

"Walka o wyzwolenie narodów w latach II wojny światowej a literatura"

Biuletyn Polonistyczny 21/4 (70), 68-73

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w przedstawianiu sytuacji międzyludzkich niż historią - sam pisarz mówi z żalem, że jego tragedie są zmyśleniami; należał zresztą do arkadyjczyków. W Polsce akceptowano tragedie i oratoria Metastasia - przed 1764 rokiem przeszło przez sceny jego 21 tragedii i 5 oratoriów, co wyraziło się co najmniej trzydziestoma realizacjami. A percepcja była trojaka: 1) W kolegiach (przede wszystkim teatyńskim) przyjmowany był jako tragediopisarz (po łacinie), wywołujący wielkie poruszenie umysłów i serc. Oglądane przede wszystkim w stolicy doskonale dramatyzowane konflikty tragiczne włoskiego pisarza wystawiano także w Przemyślu, Szczebrzeszynie, w teatrze dworskim w Tartakowie. 2) Na scenie królewskiej, w Dreźnie i w Warszawie, doskonale uzupełniany partyturami Haasego (z którym długo współpracował), był Metastasio przedmiotem kontemplacji artystycznej. 3) Kształcił smak literacki i warsztaty dramatyczne poprzez opublikowane libretta włoskie, francuskie, przekłady polskie; wpływał na formowanie się klasycyzmu romantycznego, inspirował poetów preromantycznych. Do końca XVIII wieku na scenach pobrzmiwa echo dawnej jego świetności, choćby w przeróbkach baletowych.

Mgr Katarzyna Mroczek

„WALKA O WYZWOLENIE NARODÓW W LATACH II WOJNY ŚWIATOWEJ A LITERATURA”

Sprawozdanie z konferencji naukowej

W dniach 15-16 grudnia 1977 r. odbywała się w Warszawie konferencja naukowa na temat "Walka wyzwoleńcza narodów w latach II wojny światowej a literatura". Zorganizowana przez Instytut Badań Literackich PAN oraz moskiewski Instytut Literatury Światowej im. M. Gorkiego AN ZSRR, konferencja ta stanowiła pierwsze wspólne przedsięwzięcie obu ośrodków badawczych, otwierające ich dalszą dwustronną współpracę. W planie naukowym była ona przeglądem zagadnień historycznoliterackich związanych z problematyką wojny w literaturze; zmierzała do ukazania ich różnorodności, dostarczyła pewnych cząstkowych i konkretnych analiz.

Wygłoszone referaty, najogólniej biorąc, skupiały się na trzech następujących zagadnieniach: 1) literatura w latach II wojny światowej, zwłaszcza jej funkcje i znaczenie w warunkach walki z najeźdźcą; 2) tematyka wojny i okupacji w literaturze; 3) rola doświadczeń wojennych i problematyki moralno-psychologicznej lat wojny w procesie przemian literackich.

Na konferencji spotkali się literaturoznawcy radzieccy, mówiący o piśmiennictwie radzieckim, oraz poloniści polscy, co nie tylko umożliwiło konfrontację ujęć i metod badawczych, ale stało się także dogodną okazją do refleksji nad podobieństwami obu literatur oraz ich znaczącymi rozbieżnościami, jakie mają źródło w odmienności doświadczeń wojennych obu narodów - refleksja ta stała się jednym z głównych i stałych nurtów prowadzonej na konferencji dyskusji.

Pierwszego z wyszczególnionych zagadnień dotyczył referat prof. dra Stefana Żółkiewskiego "Uwagi o kulturze literackiej doby okupacji". Opierając się na danych cyfrowych, referent przedstawił warunki ówczesnego życia kulturalnego: skład środowisk twórczych, niszczenie zasobów książek, szkolnictwo, zasięg niemieckich wydawnictw w języku polskim, sytuację kina i teatru. Na tym tle scharakteryzował następnie formy, zasady organizacyjne i funkcje konspiracyjnych inicjatyw kulturalnych, mechanizmy obiegu wydawnictw, skład publiczności literackiej, wzory działań twórczych i zachowań odbiorczych, typy publikacji; szczególną uwagę zwrócił na strukturalne, jakościowe różnice między sytuacją przedwojenną i okupacyjną. Kultura literacka lat wojny ukazana została w referacie jako część kultury konspiracyjnej opartej na systemie tajnej komunikacji społecznej - wykształcającej więzi wspólnoty, budującej społeczny obieg wartości przechowywanych i tworzonych na nowo; kultury walczącej, zróżnicowanej w swych treściach ideowych, lecz zjednoczonej wspólnymi celami.

Uzupełnieniem tego referatu była wypowiedź dr Jadwigi Zachowskiej, która poinformowała o prowadzonych przez Pracownię Dokumentacji Literatury Współczesnej IBL pracach nad bibliografią polskiej literatury okresu wojny. Bibliografia ta - do chwili obecnej zgromadzono 25 tysięcy kart - objąć ma piśmiennictwo krajowe i wszystkich

środków polskich na obczyźnie, publikacje (książkowe i czasopiśmienne) i utwory rozprawiane innymi metodami przekazu (kolportaż ustny, przedstawienia itp.), twórczość autorską i twórczość samorodną czy popularną.

Referat prof. dra Mariana Stępnia "Konspiracyjne diagnozy i prognozy" omawiał dyskusje literackie lat okupacji prowadzone w prasie podziemnej, zwłaszcza zaś toczone się w środowisku młodych pisarzy "pokolenia wojennego". Wątki przewodnie tych dyskusji - dowodził referent - dokonujących rozrachunku z przeszłością literacką i ożywianych przez pytanie o przyszły kształt literatury, stanowiły silne poczucie kryzysu dotychczasowych wzorów artystycznych oraz - z drugiej strony - dylemat słowa i czynu, literatury i działania. Z tej orientacji programowej wyrastała krytyka dwudziestolecia, w szczególności dziedzictwa Skamandra; towarzyszyły jej postulaty powrotu do wielkich tradycji, do romantyzmu. Przyszłą literaturę widziano jako twórczość kierującą się ideałami ładu i klasycznego porządku, przenikniętą aprobatą i rozumieniem historii.

Referat członka-korespondenta AN ZSRR Georgija O. Łomidze "Wielka wojna narodowa w wielonarodowej literaturze radzieckiej" przedstawiał problematykę moralno-polityczną obecną w utworach o tematyce wojennej. Wizje człowieczeństwa, jakie przynoszą te utwory, stwierdził prelegent, uwypuklają w życiu porządek moralny, imperatywy obowiązku i celowości oraz społeczny wymiar ludzkich działań. Radziecka twórczość poświęcona wojnie stworzyła wzorce patriotyzmu, internacjonalizmu, heroizmu, humanizmu, postawy żołnierskiej, moralności socjalistycznej. Wymieniając tytuły dzieł różnych literatur radzieckich, jako szczególnie istotny ich składnik ideowy wskazał referent poczucie ogólnonarodowej wspólnoty i jedności - ono właśnie ma swe bezpośrednie oparcie w zbiorowych przeżyciach lat wojny.

Pokrewny w sposobie ujęcia historycznoliterackiej problematyki był referat doc. Pawła M. Topera (ILŚ) "Antyfaszystowski ruch oporu w latach II wojny światowej a literatura". Referent scharakteryzował cele i funkcje literatury radzieckiej okresu wojennego - literatury służącej społecznej mobilizacji, obsługującej potrzeby frontu, ukazującej wojnę jako starcie dwu ideologii, a walkę z faszyzmem - jako obronę życia

i ideałów humanizmu. Temat wojenny otwierał w tej twórczości, a potem dalszych dziełach literatury radzieckiej, szerszą problematykę ideową; obraz "człowieka na wojnie" stawał się punktem wyjścia rozmyślań nad "losem człowieka", jego zasadniczymi determinacjami i wewnętrzną logiką.

Dr Dmitrij W. Starikow (ILŚ) w referacie "Radziecka literatura o wojnie a współczesne problemy stylu życia" rozważał zagadnienia moralno-psychologiczne utworów o tematyce wojennej w perspektywie wyboru postaw, modeli obyczajowych, wzorów zachowania. Podkreślając, iż literatura ukazuje możliwości wyborów zdecydowanie zróżnicowanych, a równorzędnych co do wartości moralnej, zwracał uwagę na te, które nie są prostą realizacją normy społecznej, lecz aktem, podczas którego człowiek kreuje własną niepowtarzalną osobowość. Osobną refleksję poświęcił referent motywowi tęsknoty za kombatancą przeszłością, jaki pojawia się w utworach współczesnych: sytuacje tragiczne, wypełnione grozą, powracają w ludzkiej pamięci jako heroiczne, stwarzające szansę wielkiego wyboru.

Referat dra Zbigniewa Jarosińskiego (IBL PAN) o "Doświadczeniach wojennych jako czynnika przemian literackich" omawiał trzy zjawiska. Po pierwsze, wpływ wojennego wstrząsu świadomości i tematyki okupacyjnej na ewolucję formy powieściowej: bezpośrednio po wyzwoleniu wzgląd na doświadczenie wojenne aktywizuje dążenia realistyczne, w latach późniejszych sprzyja tendencjom przeciwnym - dekompozycji formy, subiektywizacji opisu, nawiązaniom do dorobku dwudziestowiecznej awangardy powieściowej. Po drugie, rozwój twórczości dokumentacyjnej i pamiętnikarskiej, jej kulturalnej nobilitacji, która czyni z niej samoistną gałąź piśmiennictwa. Po trzecie, przemianę wzorcowego bohatera literackiego, który w stopniu większym niż przed wojną jest człowiekiem uformowanym przez doświadczenia polityczne i moralne, procesy historyczne, przesunięcia społeczne o zasięgu powszechnym.

Podobną tematykę podjęła mgr Anna Sobolewska w referacie "Proza psychologiczna pierwszych lat powojennych wobec wojny i okupacji". Konstatując osłabienie po wojnie dążeń eksperymentatorskich i awangardowych oraz rozwój form pogranicznych wobec powieści, referent -

ka scharakteryzowała następnie zasadnicze typy przedstawień psychicznych doświadczeń wojny i okupacji w ówczesnej prozie: "literaturę heroicznego wyboru", ukazującą człowieka w sytuacji granicznej i wpisującą dylematy czasu wojennego w wielką problematykę moralną (katolicyzm, laicki tragizm); ujęcia antyheroiczne i demitologizujące (częste zwłaszcza w prozie "cywilnej"), obrazujące psychologiczne fenomeny okupacyjnego stanu wyjątkowego; analizy dekompozycji osobowości, przedstawiające człowieka o psychice zredukowanej pod wpływem strachu i bólu czy przyjmującego role narzucone przez oprawcę.

Referat dra Światosława I. Bełzy (ILŚ) "Filozoficzno-etyczne poszukiwania w nowej prozie o wojnie" zajmował się "drugą falą" (tzn. zapoczątkowaną w latach sześćdziesiątych) literatury o tematyce wojennej w krajach socjalistycznych. Za jej wyróżniki uznał referent z jednej strony - rezygnację z "beletryzacji historii" i zainteresowań batalistycznych na rzecz zwrotu ku problematyce filozoficznej, psychologicznej i socjologicznej, z drugiej zaś - rozwój nowatorskich technik literackiego przekazu, takich jak monolog wewnętrzny i strumień świadomości, a także programowy dokumentaryzm. W prozie tej wojna staje się przede wszystkim modelową sytuacją graniczną ludzkiego życia, a przedmiotem pisarskiej obserwacji są mechanizmy ludzkiego zachowania w warunkach najwyższego napięcia, wzorce konfliktów międzyludzkich, dramatyczne zderzenia czynników subiektywnych i obiektywnych kształtujących los ludzki itp.

Dr Helena Zaworska w referacie poświęconym "Modelowi heroizmu dwoistego w opowiadaniach Jarosława Iwaszkiewicza" analizowała rolę i sens tematyki wojennej w twórczości autora "Sławy i chwały". W utworach o wojnie, dowodziła, znajdują wyraziste zobrazowanie pewne fundamentalne przekonania moralne i światopoglądowe pisarza: że krańce natury ludzkiej stykają się zawsze ze sobą, człowiek nie jest dobry ani zły, miłość miesza się z nienawiścią, upadek może być wzlotem. Toteż czyn heroiczny u Iwaszkiewicza nie zawsze zbawia - może być wzniosły i okrutny, potrzebny i daremny, szlachetny i budzący odrazę.

Referat dra Andrieja L. Griszunina (ILŚ) "»Wasył Tiorkin« Aleksandra Twardowskiego jako wybitne zjawisko artystyczne" przyniósł szkicową monografię poematu, jednego z najznacześniejszych w dwudziesto-

wiecznej literaturze rosyjskiej. Referent przedstawił historię powstania utworu, jego recepcję, a zwłaszcza popularność w czasie wojny oraz scharakteryzował jego walory literackie: kreację bohatera bliskiego anonimowości, będącego jednym z ludowej masy; szerokość wizerunku epoki, która pozwala nazwać poemat - jak "Eugeniusza Oniegina" - "panoramą życia rosyjskiego"; wartości dokumentarne; twórcze nawiązania do wielkich tradycji poetyckich folkloru.

Materiały konferencji ukażą się drukiem w publikacji zbiorowej.

Dr Zbigniew Jarosiński

„MARKSIZM – KULTURA – LITERATURA”

Ogólnopolska konferencja naukowa

W dniach 19-20 grudnia 1977 r. odbyła się w Białobrzegach koło Warszawy ogólnopolska konferencja naukowa nt. "Marksizm - Kultura - Literatura", zorganizowana przez Zakład Teorii Literatury i Poetyki Instytutu Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego.

Sprawa marksizmu i inspiracji marksistowskich w literaturoznawstwie nabiera szczególnego znaczenia dzisiaj, gdy dużą ofensywność w humanistyce współczesnej wykazują te kierunki, które z marksizmem niewiele mają wspólnego lub sytuują się wobec niego polemicznie. Popularność formalno-strukturalistycznej tradycji literaturoznawczej, fenomenologii, neopozytywizmu i innych tendencji zmusza w pewien sposób marksistowskich badaczy literatury do zajęcia stanowiska wobec tych kierunków i pełniejszego sformułowania przesłanek własnego sposobu myślenia o literaturze.

Celem omawianej konferencji była jednak nie tylko dyskusja z innymi, niemarksistowskimi kierunkami w humanistyce współczesnej, lecz także ujawnienie i przypomnienie rzeczywistych dylematów związanych z metodologią badań marksistowskich, z historią marksistowskiej myśli o kulturze, z możliwościami twórczego wyzyskania marksizmu przy objaśnianiu i ocenie zjawisk kultury i literatury współczesnej.